

ελελεύ

ΞΕΘΡΗΣΤΟΙ ΣΤΟ ΔΕΡΜΑ ΜΑΣ
EXILED IN OUR SKIN 2

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ/ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ & Μ.Μ.Ε.
UNIVERSITY OF ATHENS/COMMUNICATION & MEDIA DEPARTMENT

Τα γυναικεία ἄμαρτήματα του Τιμάρχου: σεξουαλική ταυτότητα και ρόλοι στην κλασική Αθήνα

¹ Για τα γεγονότα βλ. *Cambridge Ancient History*² VI, σ. 751-9.

² Δεν έχει βάση η εκδοχή ότι ο Τιμάρχος “κρεμάστηκε χωρίς να περιμένει τη δίκη” (αρχαία υπόθεση του Κατά Τιμάρχου λόγου). Από τον *Περί τῆς παραπρεσβείας* λόγο του Δημοσθένη καθίσταται σαφές ότι η δίκη έγινε: ο Αισχίνης ἀπώλεσεν τον Τιμάρχο (285).

³ Αρχαία υπόθεσις του *Περί τῆς παραπρεσβείας* λόγου του Αισχίνη.

⁴ Βλ. K.J. Dover, *Greek Homosexuality*, London 1978· του ίδιου: “Eros and Nomos”, *BICS* 11 (1964) 31-42· “Classical Greek Attitudes to Sexual Behaviour”, *Arethusa* 6 (1973) 59-73· *Greek Popular Morality*, Oxford 1974, 213-6· M. Foucault, *Histoire de la sexualité II: L'usage des plaisirs*, Paris, 1984 (στην παρούσα εργασία οι παραπομπές γίνονται στην αγγλική μετάφραση του R. Hurley, *The Use of Pleasure*, Harmondsworth 1987). Βλ. επίσης P. Veyne, “La famille et l'amour sous le haut-empire romain”, *Annales E.S.C.* 33 (1978) 34-63, ιδίως σ. 50-5 (όσα λέγονται για τη ρωμαϊκή κοινωνία ισχύουν στον ίδιο βαθμό και για την ελληνική).

Ο Φίλιππος ανεβαίνει στον θρόνο το 359 π.Χ. Στα δέκα πρώτα χρόνια της βασιλείας του κατορθώνει να αποσπάσει από την Αθήνα τις περισσότερες πόλεις της επικράτειάς της στα παράλια της Μακεδονίας και της Θράκης, και να θέσει υπό τον έλεγχό του τη Θεσσαλία, καθώς και το μαντείο των Δελφών. Η Αθήνα έχει δύο επιλογές: να συνεχίσει τον πόλεμο με τον μακεδόνα βασιλιά ή να κλείσει ειρήνη, περιορίζοντας ό,τι μπορεί: κυρίως τα στενά του Ελληνσπόντου, που της είναι απολύτως απαραίτητα για τον έλεγχο του δρόμου του σταριού. Ο πολιτικός Εύβουλος πείθει τους συμπολίτες του να επιλέξουν την ειρήνη: προτεραιότητα της Αθήνας θα πρέπει να είναι η οικονομική της ανόρθωση· η συνέχιση του πολέμου θα σήμαινε καταπόνηση της πόλης με άδηλες συνέπειες. Έτσι, το 347 δεκαμελής αντιπροσωπεία, στην οποία, μεταξύ άλλων, μετέχουν ο Φίλοκράτης, ο Αισχίνης και ο Δημοσθένης, ανεβαίνει στην Πέλλα για να κλείσει ειρήνη. Ο Φίλιππος δέχεται, υπό τον όρο ότι οι δύο πλευρές θα κρατήσουν τα εδάφη που θα έχουν στην κατοχή τους τη στιγμή που θα επικυρωθεί η συνθήκη. Την άνοιξη του 346, απεσταλμένοι του Φιλίππου καταφθάνουν στην Αθήνα και δίνουν τους συμφωνημένους όρκους. Σειρά τώρα της Αθήνας: οι ίδιοι πάλι αντιπρόσωποι ανεβαίνουν για δεύτερη φορά στην Πέλλα και ορκίζονται για λογαριασμό της πόλης τους. Επιστρέφουν το καλοκαίρι της ίδιας χρονιάς. Και τότε ο Δημοσθένης κατηγορεί τον Αισχίνη για απειμπόληση των αθηναϊκών συμφερόντων: ότι παραπληροφόρησε τους συμπολίτες του σχετικά με τις προθέσεις του Φιλίππου και ότι εσκεμμένα χρονοτρίβησε στη μακεδονική αυλή, ώστε να δώσει την ευκαιρία στον βασιλιά να διευρύνει την επικράτειά του προτού υπογραφεί οριστικά η συμφωνία που θα καθόριζε τις σφαίρες επιρροής της Αθήνας και της Μακεδονίας.¹

Ο Αισχίνης απαντά με ένα χτύπημα κυριολεκτικά κάτω από τη ζώνη. Διατείνεται ότι ο Τιμάρχος, που, μαζί με τον Δημοσθένη, είχε συνυπογράψει την κατηγορία για προδοσία, δεν δικαιούται να ανεβαίνει στο βήμα, και συνεπώς να προβαίνει σε δημόσιες καταγγελίες, γιατί ο έκλυτος βίος του δεν ικανοποιεί τις απαιτήσεις του νόμου για τους δημόσιους αγορητές. Για να μπορεί κανείς να απευθύνεται στην εκκλησία του δήμου οφείλει (α) να μην έχει κακομεταχειριστεί τους γονείς του, (β) να μην έχει αποφύγει κάποιαν εκστρατεία και να μην έχει χάσει την ασπίδα του, (γ) να μην έχει εκπορνευθεί, και (δ) να μην έχει κατασπαταλήσει την πατρική περιουσία (28-30). Από τα παραπάνω σημεία ο Αισχίνης θα σταθεί στο τρίτο και, σε μικρότερη έκταση, στο τέταρτο (94-105). Στόχος του είναι, πάνω απ' όλα, να αποδείξει ότι στα νιάτα του ο Τιμάρχος πρόσφερε επ' αμοιβή σεξουαλικές υπηρεσίες σε μεγαλύτερους άντρες. Ο αντιπερισπασμός στέφθηκε με πρόσκαιρη, έστω, επιτυχία. Ο Τιμάρχος, που κρίθηκε ένοχος, τιμωρήθηκε με στέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων,² και η εκδίκαση της καταγγελίας για κακοδιαχείριση της αποστολής αναβλήθηκε για δύο χρόνια. Στην *περί τῆς παραπρεσβείας* δίκη, ο Αισχίνης αθώωθηκε για τριάντα μόλις ψήφους.³ Η οριακή αυτή απαλλαγή ισοδυναμούσε με πολιτική του ήττα – μικρή, φαντάζεται κανείς, παρηγοριά για τον Τιμάρχο, που είχε χάσει την υπόληψή του μια για πάντα.

Ο *Κατά Τιμάρχου* λόγος του Αισχίνη βρίσκεται στο επίκεντρο των συζητήσεων για την αρχαία ελληνική σεξουαλικότητα. Στις κλασικές μελέτες του Dover και του Foucault διατυπώνεται η άποψη ότι η κυρίαρχη διάκριση δεν είναι ανάμεσα σε ομοφυλόφιλους και ετεροφυλόφιλους, αλλά σε ενεργητικούς και παθητικούς.⁴ Σε μια ομοφυλοφιλική σχέση ο ανδρισμός δεν διακυβεύεται (ίσα-ίσα, επιβεβαιώνεται) όσο υιοθετείται ο ενεργητικός ρόλος. Από την άλλη, ο παθητικός ρόλος θεωρείται γυναικείος και ατιμωτικός, αταίριαστος για έναν πολίτη (όχι όμως και για έναν άνδρα που ανήκει σε κατώτερη κοινωνική βαθμίδα). Έτσι εξηγούνται και τα δι-

πλά μέτρα και σταθμά που εφαρμόζει η κοινωνία, ενθαρρύνοντας αφ' ενός τον εραστή να κα-
τακτήσει τον ερώμενο και επικρίνοντας αφ' ετέρου το αγόρι στην περίπτωση που είναι υπέρ
το δέον ενδοτικό. Στο βαθμό που η διεισδύση – και, συνεπώς, η μετατροπή του άνδρα σε γυ-
ναίκα – αποφεύγεται, οι σωματικές σχέσεις είναι αποδεκτές. Σε πρόσφατες μελέτες του, ο
James Davidson καταλογίζει στους παραπάνω μελετητές “μια απλουστευτική πόλωση του πλη-
θυσμού της Αττικής ανάμεσα στους ενήλικες, άρρενες πολίτες και στους Άλλους” – σε αυτούς
που διεισδύουν και σε αυτούς που διεισδύονται.⁵ Αναμφίβολα, οι εργασίες του Davidson φω-
τίζουν όψεις των κειμένων, και ιδιαίτερα του *Κατά Τιμάρχου* λόγου, που μέχρι τώρα είχαν πε-
ράσει απαρατήρητες ή είχαν υποβαθμιστεί. Νομίζω όμως ότι η εμμονή με την παθητικότητα δεν
πρέπει να καταλογιστεί στη νεότερη έρευνα, αλλά στον ίδιο τον Αισχίνη: ήταν μια εμμονή της
εποχής του. Ορισμένες προκαταρκτικές παρατηρήσεις:

Στην ουσία της η δίκη είναι ασφαλώς πολιτική. Στόχος του Αισχίνη δεν είναι να προστατέψει
τη δημόσια ηθική, αλλά να αποδυναμώσει τους αντιπάλους του. Αυτό όμως το πετυχαίνει εκ-
μεταλλούμενος τις ηθικές αντιλήψεις του ακροατηρίου του σε ζητήματα ανδρικής σεξουαλι-
κότητας. Παρά τις εκκλήσεις του Δημοσθένη, την Ηλιαία δεν την απασχόλησε τελικά ο Φίλιπ-
πος, αλλά το κρεβάτι του Τιμάρχου. Κρίνοντας από την έκβαση της δίκης, το αισθητήριο του
Αισχίνη αποδείχτηκε αλάνθαστο. Από την άποψη αυτή, ο *κατά Τιμάρχου* λόγος αποτελεί μια
από τις καλύτερες πηγές μας για τις συλλογικές νοοτροπίες της κλασικής Αθήνας.⁶

Ο Αισχίνης δεν διαθέτει απτές αποδείξεις, και το γνωρίζει. Η άλλη πλευρά θα απαιτήσει τεκ-
μήρια: Πλήρωνε ο Τιμάρχος το πορνικό τέλος; Υπάρχουν ιδιωτικά συμφωνητικά; Σε ποιο
πορνείο εργαζόταν; Υπάρχουν μάρτυρες για τις συνευρέσεις του; Οι προκαταβολικές απα-
νήσεις του Αισχίνη σ' εμάς μπορεί να μη φαίνονται ιδιαίτερα πειστικές, έπεισαν όμως, όπως
φαίνεται, τους συμπολίτες του. Ιδού κάποιες από αυτές: Απ' όποιο σπίτι κι αν πέρασε ο Τι-
μαρχος, με τα έργα του το μετέτρεψε σε πορνείο. Και τα έργα αυτά από τη φύση τους γίνονται
χωρίς μάρτυρες. Μα στη συγκεκριμένη περίπτωση υπάρχει ο πιο αξιόπιστος μάρτυρας, η Φή-
μη – όχι το κακόβουλο κουτσομπολιό, αλλά μια μείζων θεότητα, υμνημένη από τους ποιητές.
Τρία χρόνια αργότερα, ο Δημοσθένης (19.243 κε) θα διαμαρτυρηθεί ότι στη θέση συγκεκριμέ-
νων αποδεικτικών στοιχείων ο Αισχίνης επέλεξε να παραθέσει δακτυλικά εξάμετρα και ιαμ-
βικά τρίμετρα.

Αλλά ο κυριότερος μάρτυρας του ομιλητή είναι το ίδιο το ακροατήριο του, που – υποτίθεται
– γνωρίζει ήδη τη βρώμικη αλήθεια.⁷ Ακολουθώντας μια κλασική συνταγή της ρητορικής, ο Αι-
σχίνης θεωρεί δεδομένο ότι οι δικαστές είναι με το δικό του μέρος – με το μέρος, δηλαδή, της
ηθικής. Προϋποθέτει τον αποτροπιασμό τους, αλλά και το ειρωνικό τους μειδίαμα, όταν θα
ακούσουν για τις ερωτικές συνευρέσεις του Τιμάρχου. Η διατύπωση θα είναι ευπρεπής και
υπαινικτική, αφήνοντας έτσι τη φαντασία ελεύθερη να αναπλάσει τις λεπτομέρειες. Στην αφή-
γηση θα παρελάσουν διάφορα πρόσωπα, πάντοτε υπό το πρίσμα του “εμείς και οι άλλοι”. Ο
ομιλητής δημιουργεί έναν νοερό κύκλο, που περικλείει τον εαυτό του, τους ακροατές, και τους
υπόλοιπους έντιμους Αθηναίους. Έξω από τον κύκλο βρίσκεται, φυσικά, ο Τιμαρχος και κά-
ποιοι από τους συντρόφους του – στο κρεβάτι και στην πολιτική. Το δίπολο, λοιπόν, “ταυτό-
τητα/ ετερότητα” εντοπίζεται στην ίδια την επικοινωνιακή στρατηγική του Αισχίνη: δεν απο-
τελεί φαντασίωση της σύγχρονης έρευνας. Στη συνέχεια θα διερευνήσουμε τους τρόπους με
τους οποίους κατασκευάζεται το δίπολο αυτό, εστιάζοντας σε ορισμένα πρόσωπα μέσα και έξω
από τον κύκλο.

Κατ' αρχάς ο Τιμαρχος, που από τα δεκαοκτώ εγκατέλειψε την οικογενειακή εστία για να ζή-
σει με μεγαλύτερους άνδρες, προσφέροντας τις υπηρεσίες του. Η αφήγηση δεν αφήνει αμφι-
βολίες για το είδος των υπηρεσιών. Ο πρώτος που εγκατέστησε τον Τιμαρχο στο σπίτι του
ήταν ο Μισγόλας, “ένας άνθρωπος κατά τα άλλα ευνυπόληπτος, και στον οποίο δεν θα είχε κα-
νείς τίποτε να προσάψει. Μόνο που έχει ένα δαιμόνιο πάθος γι' αυτό το πράγμα, και συνηθί-

⁵ J. Davidson, *Courtesans and Fishcakes*, London, 1998, σ. 254· βλ. επίσης του ίδιου, “Dover, Foucault and Greek Homosexuality. Penetration and the Truth of Sex”, *Past & Present* 170 (2001) 3-51· *The Greeks and Greek Love*, London, 2007.

⁶ Βλ. Dover, *Homosexuality*, σ. 19-109· J. Winkler, *The Constraints of Desire*, London, 1990, σ. 45-70· D.M. Halperin, *One Hundred Years of Homosexuality*, London, 1990, σ. 88-112· Davidson, *Courtesans*, σ. 213-77· N. Fisher, *Aeschines Against Timarchos*, translated with introduction and commentary by N.F., Oxford, 2001.

⁷ Ο Δημοσθένης (19.244) θα διαμαρτυρηθεί ότι τόν *μέν Τιμαρχον οὐδ' οἱ πρόσχωροι πάντες ἐγίγνωσκον*.

⁸ Βλ. Dover, *Homosexuality*, σ. 25-6.

⁹ Πβ. Αφ. Νεφ. 347-50, με την ανάλυση του Dover, *Homosexuality*, σ. 37-8.

¹⁰ *Courtesans*, σ. 171.

ζει να περιστοιχίζεται από κιθαρωδούς και κιθαριστές” (41). Καταλαβαίνουμε, βέβαια, ποιο είναι το “πράγμα” που απολαμβάνει ο Μισγόλας: οι κιθαρωδοί και οι κιθαριστές είναι το ανδρικό αντίστοιχο των αυλητριδών, που μισθώνονταν στα συμπόσια για να προσφέρουν καλλιτεχνικές, και όχι μόνο, υπηρεσίες. Ο άνθρωπος αυτός, λοιπόν, δίνοντας μια προκαταβολή, σπύτωσε τον Τίμαρχο, “που ήταν καλλίγραμμος και νέος και διεφθαρμένος και κατάλληλος για το πράγμα που εκείνος επέλεγε να κάνει, κι αυτός να πάσχει” (41). Η εμμονή του Αισχίνη με τη λέξη “το πράγμα” είναι ευεξηγήτη: στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο ευφημισμός δεν χρησιμοποιείται για να κρύψει αλλά για να δώσει έμφαση. Σημειώτεον ότι όλοι οι αρνητικοί χαρακτηρισμοί του ρήτορα επισωρεύονται στον Τίμαρχο, ενώ ο Μισγόλας παρουσιάζεται ως ένας άμεμπτος, κατά τα άλλα, πολίτης, που έχει ένα πάθος. Ο χαρακτηρισμός του ως *άνδρος καλού κάγαθου* δεν είναι σαρκαστικός. Ο Αισχίνης επιδιώκει ενδεχομένως να εξασφαλίσει την κατάθεση του Μισγόλα στο δικαστήριο, γι’ αυτό και τον μεταχειρίζεται με σχετική λεπτότητα⁸. Η άνιση αυτή μεταχείριση, ωστόσο, δεν θα ήταν δυνατή αν στη συνείδηση της κοινής γνώμης ο ενεργητικός και ο παθητικός ρόλος αξιολογούνταν με τα ίδια μέτρα και σταθμά.

Στη συνέχεια ο Τίμαρχος, αφού ο Μισγόλας απόκαμε με τις δαπάνες και τον έδιωξε από το σπίτι του, φιλοξενήθηκε από άλλους εραστές, τους *ἀγρίους* Κηδωνίδη, Αυτοκλείδη και Θέρσανδρο (52) – ο χαρακτηρισμός δεν είναι εντελώς μειωτικός: υποδηλώνει ακατάσχετη σεξουαλική λίμπιντο, αλλά και αρρενωπότητα⁹ – καθώς και από τον Αντικλή. Ο Αισχίνης δεν ασχολείται μαζί τους, προφανώς γιατί για μία ακόμη φορά δεν διαθέτει στοιχεία. Η απλή μνεία όμως των ονομάτων τους τού είναι αρκετή για να δείξει πως ο Τίμαρχος δεν είναι απλώς αρσενική εταίρα, αλλά και πόρνη, προσφέροντας αδιακρίτως τις υπηρεσίες του σε όλους. Ο επόμενος σύντροφός του είναι ο Πιπτάλακος, όχι Αθηναίος πολίτης, αλλά δημόσιος δούλος. Ο *μιαρός* Τίμαρχος “δεν δίστασε να ντροπιάσει τον εαυτό του με δημόσιο δούλο της πόλης. Το μόνο που σκέφτηκε είναι πώς να βρει χρηματοδότη για την ακολασία του, ενώ τα καλά και τα αισχρά δεν τον απασχόλησαν ποτέ. Κι έχω ακούσει πως έγιναν τέτοια πράγματα και τέτοιοι εξευτελισμοί στο σώμα του Τιμάρχου, που εγώ, μα τον Δία τον Ολύμπιο, δεν θα τολμούσα να σας πω...” (55). Το προβληματικό στοιχείο εδώ δεν είναι η σεξουαλική σχέση ελεύθερου με δούλο αυτή καθαυτήν, αλλά η αντιστροφή των ρόλων. Και πάλι το ενεργητικό μέλος της σχέσης, αν και κατώτερης κοινωνικής θέσης, δεν αντιμετωπίζεται αρνητικά, αλλά, ίσα-ίσα, με κάποια συμπάθεια (*ὁ τρισκακοδαίμων ἄνθρωπος*, 59).

Από τους ενεργητικούς εταίρους του Τιμάρχου, αυτός που καταδικάζεται απερίφραστα είναι ο Ηγήσανδρος – όχι επειδή είναι ενεργητικός, αλλά γιατί κι ο ίδιος βαρύνεται από τη φήμη πως στα νιάτα του πρόσφερε τις ίδιες υπηρεσίες με τον Τίμαρχο: ήταν η “γυναίκα” του Λεωδάμαντα, όπως τώρα ο Τίμαρχος είναι η “γυναίκα” του Ηγήσανδρου (64, 69-70). Ο Αισχίνης επικαλείται τη μαρτυρία ενός ευυπόληπτου πολίτη, του Πάμφιλου, που κάποια φορά στο παρελθόν αναφώνησε στην εκκλησία του δήμου: “Αθηναίοι, ένας άνδρας και μια γυναίκα μάς κλέβουν χίλιες δραχμές.” Κι όταν εσείς απορήσατε πώς ένας άνδρας και μια γυναίκα, και σε τι αναφέρεται, έπειτα από μια μικρή παύση συνέχισε: “Δεν καταλαβαίνετε τί λέω; Ο άνδρας – τώρα – είναι ο Ηγήσανδρος, γιατί παλιότερα ήταν κι ο ίδιος η γυναίκα του Λεωδάμαντα. Και η γυναίκα είναι τούτος εδώ, ο Τίμαρχος. Και τώρα θα σας εξηγήσω πώς κλέβονται τα χρήματα” (110-1). Με τους όρους “άνδρας” και “γυναίκα” ο ομιλητής αναφέρεται ασφαλώς σε σεξουαλικούς ρόλους. Ο Davidson απορρίπτει την άποψη αυτή με το επιχείρημα πως το ίδιο το ακροατήριο είχε δυσκολίες να καταλάβει τον υπαινιγμό¹⁰. Η απορία, ωστόσο, του ακροατηρίου είναι διαφορετική: Πώς γίνεται ένα ανδρόγυνο να κλέβει το δημόσιο ταμείο; Οι γυναίκες, ως γνωστόν, δεν αναλαμβάνουν αξιώματα. Από τη στιγμή όμως που ο Πάμφιλος διευκρινίζει ότι δεν αναφέρεται σε πραγματικό ανδρόγυνο, αλλά στον Τίμαρχο και τον Ηγήσανδρο, το είδος της σχέσης γίνεται απολύτως κατανοητό. Ίδού πώς ο Αισχίνης καλεί το ακροατήριο να την αναπλάσει: “Να παρασυρθώ, λοιπόν, να σας μιλήσω σαφέστερα απ’ ό,τι το επιτρέπει ο χα-

ρακτήρας μου; Πείτε μου, στ' όνομα του Δία και των άλλων θεών, αυτός που ντρόπιασε τον εαυτό του με τον Ηγήσανδρο, δεν σας φαίνεται πως εκπορνεύτηκε με τον πόρνο; Ή μήπως δεν φανταζόμαστε σε τί ασχήμιες επιδίδονταν όταν έπιναν ξεμοναχιασμένοι; Δεν φαντάζεστε με τί υπεροψία ο Ηγήσανδρος, προσπαθώντας να ξεπλύνει τις διαβόητες πράξεις που έκανε στον Λεωδάμαντα, τις οποίες όλοι γνωρίζετε, έδινε τις εντολές του στον Τίμαρχο, ώστε με τις υπερβολές εκείνου να φαίνονται μέτρια όσα έκανε ο ίδιος;" (70) Μη διαθέτοντας απτές αποδείξεις, ο ρήτορας, για μία ακόμη φορά, επιχειρεί να δημιουργήσει εντυπώσεις. Στην πραγματικότητα, ούτε οι αρχαίοι Αθηναίοι ούτε εμείς είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε τί ακριβώς έκαναν ξεμοναχιασμένοι ο Τίμαρχος και ο Ηγήσανδρος – αν έκαναν κάτι. Και σε τελική ανάλυση μάς είναι αδιάφορο. Αυτό που ενδιαφέρει είναι πως οι εντυπώσεις – ή μάλλον οι σεξουαλικές φαντασιώσεις – προβάλλονται στο ακροατήριο με όρους κυριαρχίας και υποτέλειας, τιμής και καταισχύνης. Ο Ηγήσανδρος ανακτά τον χαμένο του ανδρισμό υποβάλλοντας το έτερον ήμισυ σε πράξεις πιο επονεϊδιστες από αυτές που υπέστη ο ίδιος. Αυτός που κάποτε ήταν η "γυναίκα" τώρα γίνεται ο "άνδρας".

Τί εννοεί, λοιπόν, ο Αισχίνης όταν προς το τέλος του λόγου αναφέρεται στα *γυναικεία άμαρτήματα* του Τιμάρχου; Κατά τον ρήτορα, σωστά ο νομοθέτης τιμωρεί με κοινωνικό οστρακισμό τις μοιχαλίδες, απαγορεύοντάς τους να φορούν κοσμήματα και να μπαίνουν στα δημόσια ιερά. "Κι εσείς τον Τίμαρχο, που είναι ένοχος για ό,τι πιο επονεϊδιστο, θα τον αφήσετε; Αυτόν που έχει σώμα άνδρα και υποπίπτει σε παραπτώματα γυναίκας; (τόν άνδρα μέν και άρρενα τό σώμα, γυναικεία δέ άμαρτήματα ήμαρτηκότα;) Κι ύστερα ποιος θα τιμωρήσει μια γυναίκα αν την πιάσει να παρεκτρέπεται; Ποιος δεν θα φανερώσει έλλειψη ευαισθησίας όταν από τη μια οργίζεται με κάποια που σφάλει κατά φύσιν και από την άλλη χρησιμοποιεί για σύμβουλο αυτόν που εξουτέλισε τον εαυτό του παρά φύσιν;" (185) Είναι σαφές ότι στην περίπτωση του γυναικείου φύλου η έκφραση *κατά φύσιν* δεν αναφέρεται στη μορφή της σεξουαλικής συνεύρεσης. Όπως υποδεικνύουν τα συμφραζόμενα, το σφάλμα συνίσταται στην ίδια τη μοιχεία, όχι στον τρόπο συνουσίας. Ο ομιλητής μάλλον εννοεί πως είναι στη φύση της γυναίκας να παρεκτρέπεται, γιατί, κατά την κοινή αντίληψη, το γυναικείο φύλο, σε αντίθεση με το ανδρικό, δεν διαθέτει εσωτερικές αντιστάσεις.¹¹ Γι' αυτό και τα ολισθήματα του Τιμάρχου είναι χειρότερα: ως άνδρας θα όφειλε να είναι εγκρατής. Όταν, λοιπόν, ο Αισχίνης λέει για τον κατηγορούμενο πως ευτελίζει τον εαυτό του *παρά φύσιν*, εννοεί σε πρώτο επίπεδο ότι επιδεικνύει συμπεριφορές που βρίσκονται έξω από τις προδιαγραφές του φύλου του. Στη φράση, ωστόσο, διακρίνεται και ένας σεξουαλικός υπαινιγμός – όχι με την έννοια πως η ομοφυλοφυλία είναι αφύσικη – σε άλλο σημείο του λόγου (138) ο ομιλητής θεωρεί την έλξη προς τα νεαρά αγόρια φυσική ανάγκη, που χρειάζεται, ωστόσο, νομοθετική ρύθμιση – αλλά με την έννοια ότι ο παθητικός ρόλος δεν είναι στη φύση του άνδρα. Σεξουαλικά φορτισμένη είναι και η έκφραση *γυναικεία άμαρτήματα*. Κατά τον Davidson, "είναι αλήθεια πως ο Τίμαρχος αναφέρεται ως 'γυναίκα', αλλά οι γυναίκες, κατά την κοινή αντίληψη, έχουν πολλά ελαττώματα, η διείσδυση όμως συνήθως δεν θεωρούνταν το πιο σημαντικό."¹² Όντως, η διείσδυση δεν συνιστά "σφάλμα" όταν την υφίσταται γυναίκα – όταν όμως την υφίσταται άνδρας, τα πράγματα είναι διαφορετικά.

Συμφωνώ, πάντως, με τον άγγλο μελετητή όταν υποστηρίζει πως "ο πραγματικός ήρωας στην αφήγηση του Αισχίνη", δεν είναι η σεξουαλική παθητικότητα, αλλά "η ανεξέλεγκτη βουλιμία του Τιμάρχου".¹³ Αν ο Τίμαρχος εγκαθίσταται στο σπίτι του Μισγόλα, είναι γιατί "ήταν υπόδουλος στις πιο επαίσχυντες ηδονές, στην ψαροφαγία, στα πολυτελή δείπνα, στις αυλητρίδες, στις εταίρες, στα τυχερά παιχνίδια, και σε κάθε τι από το οποίο δεν πρέπει να κυριαρχείται ο ευγενής και ο ελεύθερος" (42). Η παθητικότητά του, λοιπόν, δεν παρουσιάζεται ως θεμελιώδες στοιχείο του σεξουαλικού του προσανατολισμού – δεν τίθεται καν ζήτημα σεξουαλικού προσανατολισμού.¹⁴ Ο Τίμαρχος παίρνει χρήματα από τον Μισγόλα για να τα ξοδέψει σε ακριβές εταίρες. Κάποια χρόνια αργότερα, όταν πετυχαίνει να διοριστεί στρατιωτικός διοικητής

¹¹ Βλ. Dover, *Homosexuality*, σ. 60, 67.

¹² *Courtesans*, σ. 254.

¹³ *Courtesans*, σ. 255.

¹⁴ Από τεχνική άποψη ο Τίμαρχος θα μπορούσε σήμερα να χαρακτηριστεί αμφισεξουαλικός. Ο χαρακτηρισμός, ωστόσο, είναι αναχρονιστικός στον βαθμό που υποβάλλει διπλή, ή ακόμη και συγκεχυμένη, ταυτότητα. Ωστόσο, δεν τίθεται ζήτημα ταυτότητας, αλλά πολλαπλών δυνατοτήτων επιλογής (πβ. Foucault, *The Use of Pleasure*, σ. 188). Ο Δίας μπορεί να ποθεί τόσο τον Γανυμήδη όσο και τη Δανάη, χωρίς κανείς να αναρωτιέται για την "ταυτότητα" ή για τον "προσανατολισμό" του: στη συνείδηση του αρχαίου Έλληνα πρόκειται απλώς για έναν ερωτόπληκτο θεό.

¹⁵ Για τα τυπικά χαρακτηριστικά του *κιναιίδου* πβ. [Αρχίλοχο], απ. 327 και 328 West. Στα αριστοτελικά *Προβλήματα* (4.26, 879a36 κε) προσφέρεται μια “επιστημονική” εξήγηση γιατί ορισμένοι άνδρες απολαμβάνουν το παθητικό σεξ.

¹⁶ *The Use of Pleasure*, σ. 219. Για τον Τίμαρχο ως σεξουαλικό αντικείμενο βλ. §61 (*χρήσιμος*: το επίθετο παραπέμπει στη σεξουαλική απόχρωση του ρήματος *χρῶμαι*).

¹⁷ Ήδη στη δεκαετία του 420 ο Κλέων χρησιμοποίησε τον νόμο για να βγάλει από τη μέση τους πολιτικούς του αντιπάλους.

Στους *Ίππης* του Αριστοφάνη (στ. 876 κε), ο Παφλαγών (=ο Κλέων)

καυχείται ότι έπαυσε τους *κινουμένους* (συνώνυμο του *βινουμένους*), σβήνοντας τον Γρύττο από τον κατάλογο των πολιτών. “Μα τί τρομερό να επιθεωρήσεις τους πρωκτούς και να σταματήσεις τους *κινουμένους*!”, απαντά ο Αλλαντοπώλης. “Αυτό όμως το έκανες από φθόνο, για να μη γίνουν ρήτορες.”

Το ρήμα *πρωκτοτηρεῖν* (στ. 878) που κατασκευάζει ad hoc ο Αριστοφάνης, δείχνει, νομίζω, πολύ καθαρά πού δινόταν η έμφαση από την κοινή γνώμη: όχι τόσο στον χρηματισμό, όσο στην παθητικότητα.

¹⁸ Βλ. Fisher, *Against Timarchus*, σ. 48.

στην Άνδρο (είμαστε στα χρόνια της Β΄ Αθηναϊκής Συμμαχίας), εκμεταλλεύεται τη θέση του για να διαφθείρει τις γυναίκες των ντόπιων πολιτών (107). Ο Τίμαρχος, λοιπόν, δεν ανταποκρίνεται στην εικόνα του τυπικού *κιναιίδου*, του άνδρα δηλαδή που υποφέρει από διαρκή και αθεράπευτη φαγούρα σε συγκεκριμένο ανατομικό σημείο, ο υπαινιγμός στο οποίο σοκάρει ακόμη και αυτόν τον κατ’ εξοχήν αμοραλιστή Καλλικλή στον πλατωνικό *Γοργία* (493d-494e).¹⁵ Στο κείμενό μας εμφανίζεται ως ένας κυνικός, ο οποίος, προκειμένου να ικανοποιήσει τα ακόρεστα πάθη του, που δεν είναι αμιγώς σεξουαλικά, δεν έχει πρόβλημα να ξευτελίσει το ίδιο του το σώμα: να γίνει, κατά τη διατύπωση του Foucault, το αντικείμενο της ηδονής των άλλων.¹⁶ Και γι’ αυτό θα πρέπει να τιμωρηθεί; Είναι αλήθεια πως από καθαρά τεχνική άποψη δεν είναι απολύτως ακριβές ότι ο παθητικός σεξουαλικός ρόλος είναι ασύμβατος με την ιδιότητα του πολίτη. Ο νόμος δεν ποινικοποιεί την παθητικότητα, αλλά την εμπορευματοποίηση του σώματος και το σκεπτικό του νομοθέτη, όπως το αποδίδει ο Αισχίνης, είναι ότι αυτός που έχει πουλήσει το σώμα του, θα πουλήσει εύκολα και την πόλη του (29). Αλλά ακόμη κι αν εκπορευόταν κάποιος, δεν θα υφίστατο καμία συνέπεια, παρά μόνο αν ανέβαινε στο βήμα. Ο νόμος δεν εξετάζει τους *ιδιωτεύοντες*, αλλά τους *πολιτευομένους*, όπως δηλώνεται ρητά από τον ίδιο τον Αισχίνη (195). Αν ο Τίμαρχος δεν είχε εμπλακεί στην πολιτική, δεν θα τον είχε ενοχλήσει κανείς. Ωστόσο, το ζήτημα δεν είναι στενά τεχνικό. Η παθητικότητα μπορεί να μην απασχολεί τον νόμο, απασχολεί όμως συστηματικά τον ρήτορα: βρίσκεται στη βάση της αποδεικτικής του συλλογιστικής, γιατί στη συνείδηση της κοινής γνώμης αποτελεί το κατ’ εξοχήν στοιχείο ατίμωσης:¹⁷ “Αυτόν που ασχημόνησε στο σπίτι του θα τον στείλουμε έξω πρεσβευτή; Σε τούτο τον άνθρωπο θα εμπιστευτούμε τις σημαντικότερες υποθέσεις μας; Και τί δεν θα ξεπουλούσε αυτός που πούλησε το σώμα του για να το ξευτελίσουν (ό *τήν του σώματος ὕβριν πεπρακώς*); Ποιον θα λυπόταν αυτός που δεν λυπήθηκε τον εαυτό του;” (188)

Είναι, πάντως, αξιοσημείωτο ότι ο χαρακτηρισμός του *κιναιίδου* δεν αποδίδεται στον Τίμαρχο, αλλά στον Δημοσθένη.¹⁸ Ο ομιλητής τον φαντάζεται να περιφέρεται στην πόλη αστεϊζόμενος, λέγοντας πως, αν είναι να δώσουμε βάση στη φήμη, “τότε κι εγώ πρέπει να υπακούσω στον κοσμάκη και να ονομάζομαι Βάταλος αντί για Δημοσθένης, γιατί αυτό το παρατσούκλι μου κόλλησε χαϊδευτικά η παραμάνα μου” (126). Η φαρμακερή απάντηση του Αισχίνη: “Σωστά ο Δημοσθένης ονομάζεται ‘Βάταλος’. Το παρατσούκλι αυτό του το έβγαλε η φήμη και όχι η παραμάνα του, λόγω της ανανδρίας του και του κιναιδισμού του. Αν κάποιος σου αφαιρούσε τις κομψές σου εσάρπες (*χλανίσκια*) και τα απαλά σου μεσοφόρια (*χιτωνίσκους*), αυτά που φοράς όταν γράφεις τους λόγους κατά των φίλων σου, και τα περιέφερε στα χέρια των δικαστών, φαντάζομαι πώς, αν δεν είχαν προειδοποιηθεί, θα απορούσαν αν κρατούν ανδρικά ή γυναικεία ρούχα” (131). Ο Αισχίνης παίζει με τη διπλή έννοια της λέξης *βάταλος*, που σημαίνει “τραυλός” αλλά και “πρωκτός”. Η αμεσότητα της γλώσσας και η τόλμη της εικόνας – ο Δημοσθένης συνθέτει τους πύρινους λόγους του, προδίδοντας τους φίλους του, ντυμένος γυναίκα! – ταιριάζουν μάλλον στα συμφραζόμενα της αριστοφανικής κωμωδίας (πβ. τον Αγάθωνα στις *Θεσμοφοριάζουσες*) παρά της δικανικής ρητορείας. Ο αντίπαλος μετατρέπεται σε κωμικό στόχο.¹⁹

Αλλά και ως ενεργητικός εραστής ο Δημοσθένης δεν τα πηγαίνει καλύτερα: “Αφού κατασπάταλησε την πατρική περιουσία, τριγυρνούσε στην πόλη ψαρεύοντας νεαρούς πλούσιους και ορφανούς, που είχαν χάσει τους πατεράδες τους και οι περιουσίες διοικούνταν από τις μανάδες” (171). Ένας από αυτούς ήταν ο μισότρελος (*ήμιμανής*) Αρίσταρχος. Ο Δημοσθένης προσποιήθηκε τον ερωτευμένο και έταξε στο μειράκιο να το κάνει πρώτο στη ρητορική, επιδεικνυοντάς του έναν κατάλογο των προηγούμενων επιτυχιών. Το αποτέλεσμα: ο Αρίσταρχος εξορίστηκε από την πατρίδα και στη συνέχεια δολοφόνησε έναν συμπολίτη του, αφού πρώτα του εξόρυξε τα μάτια και του έκοψε τη γλώσσα (172). Αν στη συνείδηση της αθηναϊκής κοινωνίας η παιδεραστία νομιμοποιείται ως παιδαγωγική σχέση, ο Δημοσθένης οπωσδήποτε βρίσκεται εκτός

προδιαγραφών, σε ό,τι αφορά τόσο τα κίνητρα όσο και αποτελέσματα της “διδασκαλίας” του. Στους αντίποδες του Δημοσθένη βρίσκεται ο ίδιος ο ομιλητής. Θα του προσάψουν, λέει, ότι υπήρξε οχληρός στα γυμναστήρια· ότι ερωτεύτηκε πολλούς· ότι κυκλοφορούν ακόμη τα ποιήματα που έγραψε για ορισμένους· ότι αλληλοχτυπήθηκε με τους αντεραστές του. Και για όλα αυτά θα παρουσιαστούν μάρτυρες. Τις παραπάνω κατηγορίες ο Αισχίνης δεν τις αποποιείται: “Εγώ ούτε ψέγω τον δίκαιο έρωτα ούτε ισχυρίζομαι πως εκπορνεύονται όσοι ξεχωρίζουν στο κάλλος. Δεν αρνούμαι πως υπήρξα ερωτοπαθής (*έρωτικός*), και παραμένω μέχρι σήμερα. Ούτε αρνούμαι τη συμμετοχή μου στις μάχες και στις έριδες που γίνονται σε τέτοιες περιστάσεις. Όσο για τα ποιήματά που λένε ότι συνέθεσα, ορισμένα τα αναγνωρίζω. Κάποια άλλα, ωστόσο, που θα παραθέσουν για να με υποσκάψουν, τα αποποιούμαι: το ύφος τους δεν είναι το δικό μου. Τα πράγματα τα διαχωρίζω ως εξής: Το να ερωτεύεσαι νέους που διακρίνονται για την ομορφιά και τη φρονιμάδα τους είναι γνώρισμα μιας ήπιας (*φιλανθρώπου*) και καλόγνωμης ψυχής. Το να ικανοποιείς τη λαγνεία σου μισθώνοντας κάποιον με χρήματα είναι έργο ανθρώπου υπεροπτικού (*ύβριστοῦ*) και ακαλλιέργητου. Και το ν’ αγαπιέσαι χωρίς να διαφθείρεσαι (*άδιαφθόρως έρᾶσθαι*) εγώ το θεωρώ καλό. Άσχημο είναι το να έχεις εκπορνευθεί επειδή δελεάστηκες από την αμοιβή (*έπαρθέντα μισθῶ πεπορνεύσθαι*)” (136-7).

Όπως έχει επισημανθεί από τον Dover,²⁰ η διάκριση που κάνει ο Αισχίνης δεν είναι ανάμεσα στον ψυχικό και στον σαρκικό έρωτα, αλλά ανάμεσα στον ανιδιοτελή δεσμό και στην αγοραία συναλλαγή. Το επίρρημα *άδιαφθόρως* δεν αναφέρεται στη σεξουαλική, αλλά στη χρηματική διαφθορά. Να υποθέσουμε, λοιπόν, ότι στη σκέψη του ομιλητή το σεξουαλικό στοιχείο δεν αποτελεί πρόβλημα από τη στιγμή που πληρούνται κάποιες προϋποθέσεις; Αυτή είναι τουλάχιστον η άποψη του Πανσανία στο πλατωνικό *Συμπόσιο* (182a κε). Ο Αισχίνης, ωστόσο, αποφεύγει επιμελώς να τοποθετηθεί με σαφήνεια. Αντίκειμενο της επιθυμίας ενός έντιμου εραστή είναι οι *καλοί και σώφρονες* νέοι. Πότε όμως ένας ερώμενος ονομάζεται *σώφρων*; Όταν δεν δίνεται καθόλου, όταν δίνεται μέχρις ενός σημείου, ή όταν δεν δίνεται εύκολα; Και πότε ένας εραστής χαρακτηρίζεται *φιλόανθρωπος*, δηλαδή ήπιος; Σε αντίθεση με τον *ύβριστήν*, τον υπερόπτη που ταπεινώνει τους άλλους για την προσωπική του ευχαρίστηση,²¹ *φιλόανθρωπος* και *εύγνώμων* είναι αυτός που δεν καταχράται την εξουσία που έχει ως μεγαλύτερος, αλλά σέβεται την τιμή του αγοριού. Πότε όμως η τιμή του αγοριού γίνεται σεβαστή; Όταν το σώμα του δεν αγγίζεται, όταν η διείσδυση αποφεύγεται, ή όταν η όποια επαφή απλώς δεν δημοσιοποιείται; Μην περιμένουμε ξεκάθαρες απαντήσεις, τουλάχιστον από ένα κείμενο που εκφωνείται δημόσια, για να προστατέψει, υποτίθεται, τα χρηστά ήθη. Αν οι λέξεις επιδέχονται διάφορες σημασίες και το επίμαχο ζήτημα των σωματικών σχέσεων καλύπτεται με περιφράσεις, είναι γιατί στην αρχαία κοινωνία η διείσδυση αποτελεί άλυτο ηθικό πρόβλημα. Με την πράξη αυτή το αγόρι μετατρέπεται σε γυναίκα. Πώς γίνεται, λοιπόν, να ταπεινώνει κανείς αυτόν που αγαπά;²²

Οι όποιες, ωστόσο, αποσιωπήσεις, η όποια αμνηχανία, αίρονται από τη στιγμή που αντικείμενο της επιθυμίας δεν είναι ο γιος ενός συμπολίτη, αλλά ένας ξένος ή δούλος. “Και τους κυνηγούς των νέων που πέφτουν εύκολα, προτρέψτε τους να στρέφονται στους ξένους και στους μετοίκους, ώστε ούτε εκείνοι να στερούνται την κλίση τους ούτε εσείς να βλάπτεστε” (195). Στην Αθήνα της δεκαετίας του ’50 η τιμή των κοριτσιών των αστικών οικογενειών προστατευόταν χάρις στα έγκλειστα “δουλικά”, που συνέρρεαν από τη ρημαγμένη μετεμφυλιακή επαρχία. Μόνο που, τηρουμένων των αναλογιών, η προτροπή του Αισχίνη ακολουθούνταν σιωπηρά, δεν εκφραζόταν δημόσια. Στη λέσχη, ωστόσο, των ανδρών, που είναι η κλασική Αθήνα, τα πράγματα μπορούν να λέγονται με το όνομά τους. Σε τελική ανάλυση, η ερωτική ηθική της αρχαιότητας δεν ενδιαφέρεται για την ίδια τη σεξουαλική πράξη, αλλά για το ποιος την εκτελεί σε ποιον: είναι μια ηθική της δύναμης.

Βασίλης Λεντάκης

¹⁹ Στον *Περί τοῦ Στεφάνου* λόγο του, ο Δημοσθένης αποδέχεται τον ρόλο και απαντά πως τη δραματική εκείνη ημέρα που όλοι πάγωσαν μαθαίνοντας τα νέα για την κατάληψη της Ελάτειας από τον Φίλιππο και η συνέλευση έπρεπε να πάρει άμεσες αποφάσεις, ποιος ήταν ο μόνος που τόλμησε να ανέβει στο βήμα; ο Παιανιεύς Βάταλος! (180)

²⁰ “Eros and Nomos”, σ. 33-4.

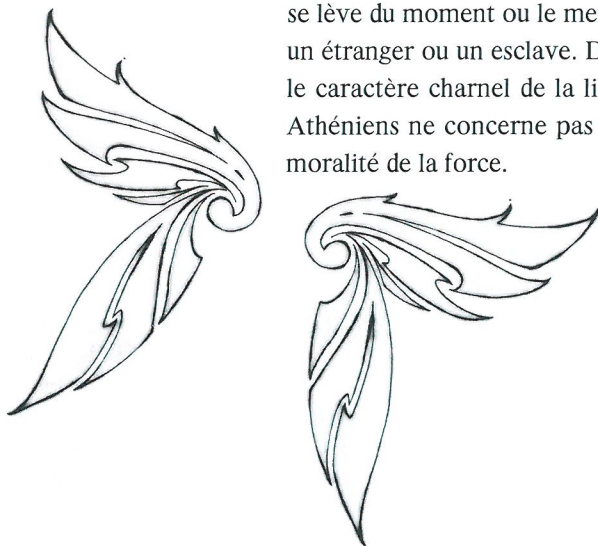
²¹ Για την έννοια της *ύβρεως* βλ. Αφ. Ρητ. 1378b23-35, με την ανάλυση του Ν. Fisher, *Hybris*, Warminster 1992, σ. 7-35.

²² Στην αλληγορία του Προδίκου “Ο Ηρακλής στο Τρίστρατο”, που διασώζεται στα *Απομνημονεύματα* του Ξενοφώντα (2.1.21 κε), η Αρετή κατηγορεί την Κακία ότι χορταίνει προτού καν επιθυμήσει: τρώει προτού πεινάσει, πίνει προτού διψήσει, χρησιμοποιεί για τον ύπνο της μαλακά στρώματα και μαξιλάρια (γιατί δεν κοιμάται από κούραση, αλλά γιατί δεν έχει τίποτε άλλο να κάνει) και σε ό,τι αφορά τα αφροδίσια, ωθεί τους ανθρώπους στη σεξουαλική επαφή προτού νιώσουν πραγματική ανάγκη, επινοώντας τα πάντα και χρησιμοποιώντας τους άνδρες σα γυναίκες (*πάντα μηχανωμένη καί γυναιξί τοῖς ἀνδράσι χρωμένη*). “Έτσι εκπαιδεύεις τους φίλους σου! Τη νύχτα ξεφαντώνεις (*τῆς νυκτός ὑβρίζουσα*) και την ημέρα κατακοιμίζεις ό,τι

πιο χρήσιμο διαθέτουν”
(2.1.30). Το ενδιαφέρον
του χωρίου έγκειται στο
ότι η ομοφυλοφιλική συ-
νεύρεση δεν εμφανίζεται
ως κλίση ή προσανατολι-
σμός, αλλά ως μία ακόμη
από τις περιττές πολυτέ-
λειες που απολαμβάνει ο
ακόλαστος υβριστής, αυ-
τός δηλαδή που νιώθει
ευχαρίστηση ταπεινώνο-
ντας τους άλλους.

Les “péchés féminins” de Timarque: identité sexuelle et rôles en Athènes classique

En quels termes se détermine l'identité (et l'altérité) sexuelle en Athènes classique? La distinction actuelle entre homosexualité et hétérosexualité était étrangère au mode de pensée de l'antiquité, mais ça ne signifie pas du tout qu'il faut créditer les Athéniens d'une attitude politiquement correcte ou imaginer leur ville comme un paradis sexuel. Leur sexualité se caractérise d'une antinomie fondamentale: d'une part on considère normal, même naturel, que l'objet du désir d'un homme se soit une femme ou bien un garçon; la virilité ne se compromise pas à mesure que le rôle actif soit adopté. D'autre part, le rôle passif est féminin et dégradant. C'est pourquoi, la relation se sublime en diverses manières (comme relation éducative, comme désir de l'âme et pas du corps...) et l'élément physique se cache sous de périphrases ou, plutôt, d'un silence embarrassé. Cependant, tout scrupule se lève du moment où le membre passif de la relation ne soit pas le fils d'un citoyen mais un étranger ou un esclave. Dans ces derniers cas, les choses s'expriment explicitement et le caractère charnel de la liaison se rentre transparent. Donc, la moralité sexuelle des Athéniens ne concerne pas l'acte sexuel tel quel mais qui la performe à qui: c'est une moralité de la force.

Vassilis Lentakis